

УДК 94(477) «15/16»

DOI <https://doi.org/10.32782/2307-7778/2026.1.12>**Володимир ОКАРІНСЬКИЙ**

кандидат історичних наук, доцент кафедри історії України, археології та спеціальних галузей історичних наук Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка, вул. М. Кривоноса, 2, м. Тернопіль, Україна, 46027 (volodokar@gmail.com)

Volodymyr OKARYNSKYI

PhD in History, Associate Professor at the Department of History of Ukraine, Archeology and Special Branches of Historical Science

Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University, 2 M. Kryvonis Street, Ternopil, Ukraine, 46027 (volodokar@gmail.com)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-6119-0678>

**БАБІНСЬКА РЕСПУБЛІКА ЯК АЛЬТЕРНАТИВНЕ СОЦІОКУЛЬТУРНЕ
УТВОРЕННЯ РАНЬОМОДЕРНОГО ЧАСУ: ПАРОДІЙНІСТЬ І САРМАТИЗМ
(ЄВРОПЕЙСЬКИЙ ТА УКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТИ)**

Анотація. У статті досліджується феномен т.зв. Бабинської республіки (поль. Rzeczpospolita Babińska, 1568–1677) як унікального альтернативного соціокультурного явища ранньомодерної доби крізь фокус пародійності та еволюцію ставлення до сарматизму. **Метою статті** є дослідити риси соціокультурної альтернативності в діяльності Бабинської республіки на тлі формування шляхетської культури у Речі Посполитій Обох Народів, а саме сарматизму як її ідеології та панівного стилю. **Наукова новизна** роботи полягає в оцінці ставлення і належності цього утворення до соціокультурної альтернативи, зокрема релігійних течій, або ступінь критики державних інституцій та панівної церкви. Проаналізовано трансформацію республіки від соціально-критичного товариства, що симпатизувало Реформації, до органічної частини шляхетської «сарматської» культури. Новим у дослідженні теми є намагання наблизити Бабинську республіку до українського контексту, дати їй також український вимір. Розглянуто і європейський контекст цього утворення, запропоновано його аналоги (французькі салони, англійський Lord of Misrule). Особливу увагу в статті приділено формам та функціям пародійності, механізмам соціальної критики через гумор, а також унікальній толерантності Бабина до альтернативних релігійних течій. **Висновки.** Бабинська республіка була унікальним соціокультурним утворенням ранньомодерної доби, що функціонувало близько 110 років. Пародійність становила головний принцип її діяльності. В «республіці» пародіювалися: державні структури, соціальні практики і ритуали, соціокультурні стереотипи. За один з головних критеріїв оцінки Бабинської республіки взято еволюцію її ставлення до сарматизму: від критики протосарматизму (1560-ті – 1590-ті) до повної інтеграції в сарматизм (1634–1677). Доведено, що Бабинська республіка являла собою парадоксальне поєднання критики та згодом навіть конформізму – «безпечну критику», що дозволяло шляхті висміювати власні вади без зміни суті станової системи. Український вимір Бабинської республіки полягає у географічній близькості, персональних зв'язках, але також і в бракові прямих аналогів. На відміну від інших європейських аналогів, Бабинська республіка вирізнялася насамперед тривалістю, а також інституціоналізацією та інтелектуальним рівнем учасників.

Ключові слова: Бабинська республіка, альтернативні соціокультурні утворення, пародія, сарматизм, Ранньомодерна доба, Річ Посполита, шляхетська культура, релігійна толерантність, реформація, карнавальність.

BABIN REPUBLIC AS AN ALTERNATIVE SOCIOCULTURAL FORMATION OF THE EARLY MODERN PERIOD: PARODY AND SARMATISM (EUROPEAN AND UKRAINIAN CONTEXTS)

Abstract. *The article explores the phenomenon of the so-called Babin Republic (Polish: Rzeczpospolita Babińska, 1568–1677) as a unique alternative socio-cultural phenomenon of the early modern era through the focus of parody and the evolution of attitudes towards Sarmatism. The aim of the article is to explore the features of socio-cultural alternativeness in the activities of the Babin Republic against the background of the formation of noble culture in the Polish-Lithuanian Commonwealth, namely Sarmatism as its ideology and dominant style. The scientific novelty of the work lies in assessing the attitude and belonging of this formation to the socio-cultural alternative, in particular religious movements, or the degree of criticism of state institutions and the dominant church. The transformation of the republic from a socially critical society that sympathized with the Reformation to an organic part of the noble “Sarmatian” culture is analyzed. What is new in the study of the topic is the attempt to bring the Babin Republic closer to the Ukrainian context, to give it a Ukrainian dimension. The European context of this formation is also considered, and its analogues (French salons, English Lord of Misrule) are proposed. The article pays special attention to the forms and functions of parody, the mechanisms of social criticism through humor, as well as Babin’s unique tolerance for alternative religious movements. Conclusions. The Babin Republic was a unique socio-cultural formation of the early modern era, which functioned for about 110 years. Parody was the main principle of its activity. The “republic” parodied: state structures, social practices and rituals, socio-cultural stereotypes. One of the main criteria for assessing the Babin Republic is the evolution of its attitude towards Sarmatism: from criticism of proto-Sarmatianism (1560s – 1590s) to full integration into Sarmatism (1634–1677). It is proven that the Babin Republic represented a paradoxical combination of criticism and later even conformism – “safe criticism”, which allowed the nobility to ridicule their own shortcomings without changing the essence of the estate system. The Ukrainian dimension of the Babin Republic lies in geographical proximity, personal connections, but also in the lack of direct analogues. Unlike other European analogues, the Babin Republic was distinguished primarily by its duration, as well as by the institutionalization and intellectual level of its participants.*

Key words: *Babin Republic, alternative socio-cultural formations, parody, Sarmatism, Early Modern period, Polish-Lithuanian Commonwealth, noble culture, religious tolerance, Reformation, carnivalism.*

Постановка проблеми. Бабинська республіка (Rzeczpospolita Babińska) – одне з найбільш оригінальних і водночас недостатньо досліджених явищ шляхетської культури XVI–XVII століть у Речі Посполитій. На жаль, майже зовсім вона не відома в українській історіографії та гуманітаристиці. Заснована в другій половині 1560-х років у селі Бабин біля Любліна Станіславом Пшонкою та Петром Кашовським [1; 16], ця «держава навиворіт» проіснувала понад століття – до 1677 року [2, с. 129], залишивши помітний слід у культурному житті польсько-литовської Речі Посполитої, ставши свого роду культурною легендою. Вона також стала чи не найбільш знаним фактом неофіційної побутової сміхової шляхетської культури на Заході. Вона сприймалася там як сатиричне карнавальне утворення і водночас літературний салон і «клуб» [22]. За цікавим збігом утворення Бабинської Речі Посполитої збіглося в часі з утворенням Речі Посполитої Обох Народів. На думку автора статті цей збіг не випадковий, а «несерйозне» утворення було іншою стороною шляхетської федеративної держави, «республіки», проявом культури політичного народу – шляхти, поряд зі сарматизмом. Тому й важливо зіставити ці два явища, а головне – актуалізувати Бабинську республіку в українському інтелектуальному просторі, його різних дискурсах. Адже, ця «річпосполита» була таким же спільним надбанням, як і Річ Посполита «багатьох народів» (за висловом А. Сулими Камінського), а приписування тільки Польщі спадщини Речі Посполитої є історіографічним імперіалізмом [23, с. 14]. Отже «громадянський простір» і демократичні європейські цінності формувалися, вочевидь, і в такий неофіційний спосіб на спільному просторі.

Джерельна база питання вже запроваджена в науковий обіг і досліджена польськими авторами. Знання про Бабинську республіку базується на чотирьох основних джерелах [16]. Найбільш ранніми є «Аннали...» (“*Annales sive de origine et rebus gesus Polonorum et Lithuanorum libri VIII*”) – головна праця історика Станіслава Сарницького (1587), де в розділі “*Descriptio Republicae Babinensis exhilarandi lectoris gratia*” описано перші роки розквіту «республіки» та легендарний візит короля Сигізмунда (Жигимонта) Августа. Другим джерелом є щоденник Якуба Пшонки (1580–1620), цінне свідчення шляхетської ментальності, виданий Августом Бельовським [16; 28]. Найважливішим джерелом є “*Rejestr urzędników babińskich*” (1601–1677), що містить 412 записів про надання титулів з обґрунтуваннями [3; 16]. Четвертим джерелом є поеми XVII ст. – “*Morocosmea babińskie*” Яна Ахація Кміти, анонімний “*Inclitae Babinensis monarchiae brevis descriptio*” та вірш Веспасіяна Коховського [16]. Найбільше до публікації джерел з історії Бабинської республіки спричинився історик літератури Станіслав Віндакевич [3].

Перша систематична монографія Казімежа Бартошевича “*Rzeczpospolita Babińska*” (1902) заклала основи наукового вивчення теми [1]. Та ще раніше, у 1900 р. нарис історії Бабинської республіки подав у I томі своєї «Старопольської енциклопедії» історик Зигмунт Глогер [24]. У XX столітті найбільший внесок зробив відомий дослідник шляхетської культури Януш Тазбір [4–7]. Важливими є також праці Станіслава Творека [8; 17], Агнешки Кусь [2], Паули Бухвальд-Пельцової [9]. Серед найновіших розвідок – цикл статей Агнешки Поляк на порталі Teatr NN [16–20], що комплексно висвітлюють різні аспекти цього феномена. З досліджень, що напряму не стосувалися «республіки», але корисні для історичних та антропологічних контекстів, важливими є праці Пітера Берка [11], Михаїла Бахтіна [12], Наталі Земон Девіс [13], Еманюеля Ле Руа Ладюрі [14], Рональда Гаттона [15].

Метою цієї статті є актуалізувати для української історіографії та гуманітаристики Бабинську республіку як пародійне утворення, дослідити риси соціокультурної альтернативності в діяльності цього утворення на тлі формування шляхетської культури у Речі Посполитій Обох Народів, а саме сарматизму як її ідеології та панівного стилю.

Виклад основного матеріалу. Задля з’ясування феномену Бабинської республіки насамперед варто навести її короткий нарис. Село Бабин (приблизно за 20 км на південний захід від Любліна, на шляху між ним і Белжицями, тепер гміна Белжиці Люблінського воєводства в Польщі) у XVI–XVII століттях було спадковим у родині Пшонків. Тут й була заснована «Бабинська республіка» групою веселої шляхти на чолі з власником села Станіславом Пшонкою, люблінським суддею, та Петром Кашовським, також люблінським суддею і власником с. Високе у Красноставському повіті. У 1587 році Станіслав Сарницький опублікував свої «Аннали», в яких дав опис «Бабинської республіки». Бабинці, каже Сарницький, брали за взірць лад та інституції Речі Посполитої. Вони обирали Сенат, єпископів, воєвод, гетьманів, секретарів тощо. Кожен, хто говорив про високі справи, не пов’язані з його посадою, ставав архієпископом Бабина; той, хто заїкався, виголошував нісенітницю, призначався оратором або канцлером. Той, хто хвалився хоробрістю та відвагою, отримував звання гетьмана або лицаря. Хто відзначався мисливськими брехнями, ставав ловчим. Призначення здійснювалися або на місці під час забави, або пізніше листом, скріпленим восковою печаткою. Сарницький запевняє, що ці світські жарти значною мірою сприяли покращенню моралі серед молодого покоління, виховували дотепність і навчали скромності. Місце зустрічі бабинян називалося біржею (*gelda*), запозичивши цю назву з Гданська. Бабиняни хвалилися, що мають привілеї від королів, імператора і навіть папи. У 1582 році, коли С. Сарницький писав «Аннали», П. Кашовський був ще живий, тоді як С. Пшонка помер двома роками раніше. Сарницький цитує надгробок, написаний латинськими віршами, присвячений засновнику Бабинського товариства, та два

анекдоти. В першому Сигізмунд II Август якось запитав Пшонку, чи мають бабиняни також свого короля, на що Пшонка відповів: «Боже борони, ваша величносте, щоб ми думали обрати іншого короля за вашого життя. Пануйте і тут, в Бабині». Король засміявся, і все його оточення вибухнуло сміхом. Другий анекдот Сарницького розповідає, що коли певна група обговорювала давні монархії: Перську, Вавилонську та Римську, один з бабинян зауважив, що Бабинська республіка була старшою за всі інші. Після Сарницького ніхто не передавав нам жодної інформації про Бабина протягом 30 років. Лише у 1617 році, коли син засновника Якуб Пшонка видавав заміж свою дочку Катажину за Миколая Страдомського, два поети, Бартоломей Вжеснянін та Ян Кміта, за звичаями того часу, виголосили з нагоди весілля панегірики. Панегірик Кміти містить кілька нових бабинських анекдотів. Один розповідає, що хтось став бабинським істориком, бо побачив дзвін, зроблений з ілжинської глини, в який, якщо вдарити в Кракові, через вісім тижнів буде чути в Римі. За словами Вжесняніна, Я. Кміта залічував до цеху бабинян поетів Я. Кохановського, М. Рея, А. Тшецьського, Б. Папроцького та Миколая Сєпа-Шажинського. Він також згадує деякі «скарбничні реєстри» республіки, «власні закони» та «вакансії». Вжеснянін і Кміта надали мало доповнень до опису Сарницького, який довго залишався єдиним джерелом інформації про походження Бабинської республіки. Лише 1818 року о. Юзеф Калясанти Шанявський, дізнавшись набагато більше про Бабин, прочитав про нього на публічних зборах Варшавського товариства друзів науки, черпаючи зміст із документів Бабина, що опинилися в бібліотеці князів Чарторийських у Пулавах. Шанявський закінчив лекцію згадкою про схожі товариства, що колись існували у Франції та Італії. Як і Сарницький до нього, Шанявський став джерелом безлічі статей про Бабин, які К. Бартошевич характеризував як «слабкі компіляції перебільшені в суперлативах», та завдяки цьому Бабинська республіка здобувала дедалі більшу популярність. Це засвідчує назва “Pszonka”, яку, як вважалося дано двом сатирично-гумористичним періодичним виданням Качковського (в 1832 році) та Л. Зєнковича (в Страсбурзі і Парижі 1839–1844), і “Album Pszonki” (Л. Зєнкович, 1845), а також триактна комедія Ф. Венжика. За уточненими дослідженнями, перше видання – це рукописний часопис “Babin na Obsej Ziemi” (1832) і до нього був причетний ілюстратор Антоній Олещинський. Натомість «редактор Качковський» є перекрученою формою прізвища співзасновника Бабинської республіки П. Кашовського, портрет котрого разом з С. Пшонкою прикрашав обкладинку часопису [29]. Бабин був також відомий за кордоном завдяки іноземним письменникам, що ідеалізували Річ Посполиту, на тлі європейського абсолютизму [24, с. 91; 4, с. 15].

Після переважного захоплення ранньою Бабинською республікою, настав і час критики її пізньої діяльності. Вішневський пише, що оригінальний девіз Бабина “ridendo castigo mores” (я виправляю свою поведінку сміхом), з часом змінилася на “scribimus et bibimus” (ми пишемо і п’ємо) [24, с. 91]. Мацейовський у своїй праці «Польща і Русь» (1842) стверджує, що зіпсованість моралі з часом зіпсувала й це веселе та поважне товариство, а ті, хто колись висміював вади інших, самі пізніше заслуговували на догану. Ще один вчений, що ознайомившись з бабинськими актами написав критичну статтю, був проф. Станіслав Тарновський, в якій виявив свої консервативні погляди [8, с. 158–159]. Нагодою публікації стало те, що Ян Матейко виставив свою картину «Бабинська республіка» (1881), що зображувала зібрання бабинців у саду Пшонки. Тарновський першим висловив сумнів у гуморі та сатирі Бабина в пізній період його існування, від XVII ст. до 1677 року. «Вони розважалися тим, що записували погані чи добрі концепції та брехню всіх фацецій з Корони та Литви, хоча в цьому не було злого наміру, лише проста наївність». Нарешті, доктор С. Віндакевич опублікував записи Бабина 1601–1677 років, що зберігаються в бібліотеці Чарторийських, у повному обсязі (Краків, 1894) та окремою книгою [3]. Перші сторінки «Актив Бабина» містять: опис Бабинської республіки Сарницького, вірш Вжесняна та найкращий із цих творів – вірш невідомого автора під назвою “Inclitae

Babinensis monarchiae brevis descriptio”. Далі йде Реєстр бабинських чиновників, який заповнює решту книги. Його було розпочато в 1601 році Якубом Пшонкою, сином засновника Речі Посполитої. Після його смерті в 1622 році реєстр вів його зять Вацлав Замойський, перш ніж останній з Пшонків, син Якуба, Адам Замойський, пізніше хорунжий Холмський та камергер Люблінський, перейняв Бабин, померши в 1677 році, на чому закінчується «Реєстр бабинських урядників». Отже, історія Бабинської республіки була тісно пов’язана з життям трьох поколінь Пшонків: Станіслава, який розпочав цю історію приблизно в середині XVI століття, Якуба та Адама. Коли лінія Пшонків Адама зникла, зникла й Бабинська республіка (у 1677 році).

«Реєстр», за невеликим винятком, являє собою книгу номінацій, лише зрідка перемежованих римою чи анекдотом, поданим кимось або переказаним усно мовою Бабина. Зазвичай, вищих рангів надавалося небагато, як-от номінації на архієпископів, суфраганів, адміралів та чиновників закордонних справ; натомість він кишить кухарями, конюхами, рибалками, егерями, фармацевтами, медиками, лекторами, пивничими тощо. Є один або кілька архітекторів, реставраторів, цирульників, анатомів, льодівничих, свідків, слюсарів, токарів, винокурів, годинників, бенкетників, охоронців, візників, садівників, капеланів, суддів, ловців птахів, сповідників тощо. Є навіть апостол, мажордом, кухар суботній (пісний), сокільник, спекулянт, медовар, лазник. Іноді одна й та сама особа обіймала дві, або навіть кілька посад [24; 17].

Отже така канва Бабинської проблеми, починаючи від З. Глогера і К. Бартошевича і закінчуючи сучасними авторами. Далі розберемо основні риси альтернативності цього товариства, заакцентувавши на особливостях структури «держави», механізмах пародійності, її змістовому спрямуванні. І спробуємо охарактеризувати Бабинську республіку крізь призму сарматизму, європейських впливів та українського контексту.

Згідно з принципом “*Omnis homo mendax*” (лат. кожна людина – брехун), уряди в Бабинській республіці надавалися за найсмійшніший анекдот [2, с. 130; 18]. Засновники мріяли, щоб до Бабина з’їжджалася шляхта з усієї Польщі та Литви. Таку можливість створили сеймики та заснування у 1578 р. Коронного трибуналу в Любліні. До товариства належали видатні письменники та політики. До двадцятих років XVII ст. Бабин об’єднував шляхту, зацікавлену різними течіями Реформації. Гостювали кальвіністські та аріанські діячі люблінської землі: Кшиштоф Любенецький-старший (після 1598 р. духовний опікун люблінської громади братів польських), Валентій Шмальц, Якуб Сененський (власник Ракова) [17]. Обидва засновники республіки ймовірно були симпатиками кальвінізму, і або обидва [8, с. 156], або П. Кошовський належали до кальвіністів, а останнього ще й характеризували як *alienus a fide catliolica* (лат. чужого католицькій вірі) [3, с. 5]. Бували поети Миколай Рей і Ян Кохановський та його брат Анджей, Ян Замойський, Ян Анджей Морштин, Веспасіян Коховський. Ян Замойський обіймав посаду *totumfacki* або фактотума, тобто довіреної особи, що мав роздавати уряди, затверджувати архієпископів, єпископів та представляти інших посадовців духовних і світських. Цю посаду успадкував Томаш Замойський. А другий син Яна Замойського, Вацлав, одружився з донькою Якуба Пшонки Зофією і понад десять років керував Бабинською республікою [17].

Жінки брали активну участь у Бабинському житті, хоч вона й була обмежена. Ева Пшонка (з дому Ласоцька) під час відсутності чоловіка Адама опікувалася республікою. Серед Бабинських «урядниць» – Анна Кашовська, Рената Рейова (стольникова люблінська), Гелена Козновська. У 1614 році Бабинською аптекаркою стала Гелена Казановська, люблінська підстаростина, за оповідь про крука, що виїдав солодощі зі скляних посудин [5; 17]. Це було проявом демократизації звичаїв – жінки спілкувалися з чоловіками, усупереч консервативним нормам.

Пародійність була центральним принципом Бабинської республіки від початку. Насамперед це виявилось в структурі «держави». Ідея полягала у створенні структур, порядку та урядів, аналогічних до Речі Посполитої. Існували сейм і сенат, канцелярія, реєстр. Надавалися

титули: центральних урядів (маршалок, канцлер, підскарбій, шафар, гетьмани, канцлери), земських (воєводи, підкоморії, хорунжі, мечники, конюші, кухмістри, підчаші, крайчі, стольники) [18]. Найвищий уряд – бурграф (поль. burgrabia). Титул “Praefectus babinensis” надано Станіславу Пшонці як форму шани Сигізмунду II Августу, визнаючи найвищу владу короля над мініатюрною державою. Це відповідало шляхетській ідеї громадянства та концепції короля як «першого поміж рівних».

Основний механізм пародії можна окреслити як інверсія кваліфікацій. Сенаторами ставали ті, хто плете нісенітницю; архієпископами – хто говорить пишномовно, але беззмістовно; гетьманами – боягузи або ті, що вихваляються битвами; ловчими – недотепа; секретарями – ті, хто не вміє писати; канцлерами – ті, хто помиляється в мові тощо [18].

Процес ініціації включав, як описував Б. Вжеснянін: розповісти фацецію та випити «вовка» (wilkierz) – величезний кубок вина [18]. З часом все більше посад давалося за дотепні перебільшені оповіді або й невірогідні вигадки в стилі Ф. Рабле або барона Мюнхгаузена. Так, Юзеф Нирський зауважив комара, що сидів на дубі та чухався лівою ногою. Убивши комаху, він вистелив її шкурою свій екіпаж, а її м'ясом харчувався разом з слугами під час облоги Збаража. Войцеха Завішу призначили кухмістром за його розповідь, що бачив у москві рибу настільки величезну, що коли її варили в казані, кухарю доводилося гребти по ній на човні, щоб помішувати воду. Вінцент Лишкевич, лікар, став чашником, бо ніколи не пив вина з власного льоху, не розплатившись самому собі. Якщо ж пив з гостями, то розплачувався собі по тому, як вони йшли. Миколай Стогнев, лейтенант королівської хоругви, розповідав, що єпископ Анджей Опалінський з Познаня наказав фарбувати дрова для коминка, щоб вогонь був кольоровим. Вацлав Замойський став найвищим ловчим, бо розповів, як князь Костянтин Острозький полював на зайця з вісьмома ногами (коли чотири втомлювалися, він продовжував на інших чотирьох) [27; 2].

Пародія бабинян виконувала кілька функцій: критичну (висміювання вад), політичну (коментар до устрою держави), соціальну (осміювання станових звичок), літературна (абсурдні наративи), ритуальна (пародіювання урочистих церемоній) [11, с. 178–189; 19].

Показовими для характеристики Бабинської республіки є ставленні до ідеології сарматизму і зміни в ньому. З цього погляду можна виділити кілька періодів у існуванні Бабинської республіки.

1. Ранній період можна окреслити як «реформаційна» критика протосарматизму (1560-ті – 1590-ті). Товариство критикувало і висміювало вади, що пізніше стануть рисами сарматизму. Особливо дошкульно висміювали титуломанію – пожадливість до титулів, характерну для XVI ст. Титули були показником соціального становища. Лише невелика кількість пов'язувалася з земельними наданнями (воєвода, каштелян, ловчий бельський, конюший перемиський). Інші пов'язувалися з пенсіями або були суто почесними. Шляхта мала особливу неприязнь до спадкових родових титулів. У Литві існували титули князів – нащадків литовських і руських династій. Негативно ставилися до титулів Вазів («королівський»), до титулів цісарських князів і графів, що їх Габсбурги роздавали своїм прихильникам (як А. Тенчинському у 1562 р.) [19]. Критика титуломанії через пародійне надання урядів біла прямо в серце майбутньої сарматської пири родоводом та гербами.

Висміювання військового вихваляння («гетьманами» ставали боягузи) було пародією на надмірності сарматського стилю. Бабин був також утопійним островом толерантності в епоху формування сарматизму, що все більше асоціювався з католицькою ортодоксією [7, с. 89–92].

2. Перехідний період: трансформація (1592–1634). За часів Якуба Пшонки Бабин почав поступово змінюватися. Хоч зберігалися толерантність і критичний дух, але республіка дедалі більше концентрувалася на шляхетській культурі.

Бабинська республіка була наслідком ренесансної зміни етосу – від лицарського до землевласницького. Володіння власністю ставало формою підтвердження особистої свободи, можливої далеко від розкоші королівського і магнатського двору [19]. Це була також проповідь простого природного життя, в XVI ст. пов'язана з ідеалом стриманості.

Шляхетський двір прагнув стати ідеологічним осередком, автономним щодо королівського двору. Шляхетська землевласницька ідеологія в XVI ст. ставала декларацією певної політичної позиції. Показово, що один з перших теоретиків сарматизму Станіслав Сарницький був ентузіастом Бабина і бабинським урядником (інквізитором) [19]. Це свідчить, що рання критика та пізній сарматизм не були в абсолютній опозиції.

3. Пізній період: інтеграція в сарматизм (1634–1677). Бабинська республіка перестала бути критикою сарматизму і стала його органічною частиною – сарматизм сам вбирав елементи пародії [6, с. 236; 12, с. 234–267]. Втратила республіка і явні на початках симпатії до «дисидентів», що було поступкою сарматизму під тиском Контрреформації.

Дискусійним і не вичерпним залишається питання аналогів Бабинської республіки як у Речі Посполитій, так і за її межами. Адже існує критичний погляд К. Бартошевича, що це утворення не було унікальним навіть у себе в країні, де існувало досить багато таких «республік». Таку республіку у Васьневі біля Кельц пропагував поет Веспасіян Коховський у кількох своїх фрашках. У Клечеві Каліського повіту була також «республіка», котру, за словами о. Левандовського утворили власники окремих сіл у цій місцевості. Зрештою поет-гуморист Фаустин Свідерський, відомий як *Ex-bosian*, оселившись на Краківщині, заснував близько 1870 р. «бернардинський монастир» і був автором дотепних віршованих номінацій на численні посади в цьому веселому «монастирі» [3, с. 22–23; 24, с. 93]. Однак, чомусь тільки Бабинська республіка залишила по собі опис діяльності, хоч і неповний. Та інші «республіки» залишили лише згадки і тому їх узагалі важко верифікувати. Віндакевич охарактеризував Васьнівську республіку як корчму біля плебанії, де місцеві землевласники збираються на розваги під час відпустів та ярмарків, і де за дивною логікою змішуються випивка та релігія [3, с. 23]. Та й усі ці утворення існували пізніше, ставши наступницями міту Бабина.

Загалом Бабин справді вписується в історію європейських салонів і товариських клубів, що почали виникати в XVI ст., або й раніше. До гумористичних товариств прототипів Бабинської республіки С. Віндакевич залічує “*La Mère-Folle*” в Діжоні («Божевільна мати», карнавальне товариство XV–XVII ст., що також викривало деякі проблеми суспільства) чи “*Royaume de la Basoche*” в Парижі (товариство юристів, що відзначалося постановкою п'єс в стилі фарсу). У них також були гумористичні чиновники, вигадані привілеї, вони виписували дипломи і пародіювали місцеві установи. Та Бабинська республіка мала менше клоунади, а радше загально-громадський характер, а за своїм складом була виразно громадянсько-сільським об'єднанням. Та все ж духовна спорідненість між цими товариствами дуже значна [3, с. 7].

В Польщі традицію розпочали два гумористично-сатиричні товариства “*Fraternitas sacerdotum*” (Товариство священників) в Ланьцуті 1450 р., а на початку XVI ст. жартівливе «Товариство п'яниць і ненажер» (лат. *Vibones et Comedones*), або ж польською “*Towarzystwo oźralców i oprłców*”. Це гурт гуманістів при дворі Сигізмунда I Старого, серед яких були Анджей Кшицький («польський Аретин»), Ян Дантишек, Корибут Коштірський, Ян Замбоцький та ін., що представляли радше «гуляк, пияків і коханців» і висміювали придворні звичаї. Серед них були й жінки [3, с. 7; 24, с. 93]. Щоправда сучасна дослідниця Анна Сколімовська вважає, що такого товариства ніколи не існувало, а це всього лиш науковий міф, що виник унаслідок неправильного тлумачення речення з листа Яна Замбоцького до Яна Дантишека 1527 р. [30].

Однак, Бабин мав інший характер, ніж ці утворення: заснований місцевою шляхтою далеко від королівського двору, змагав до ролі товариства, що впливає на етику та звичаї країни, та створював структури на взір державних [16].

У Франції в середині XVI ст. виник перший літературно-мистецький салон у палаці Жана де Мореля, конюшого Катерини Медічі. Французький салон єднав артистів, літераторів. Інспірацією став салон Катрін де Рамбуїє першої половини XVII ст., відомий делікатністю думки та манер [9; 16]. Салон подружжя дю Плессі Генего та мадемуазель Мадлен де Скуюдері (1653–1661) збирав не тільки літераторів, а й учених – під час суботніх обідів провадилися літературні забави і філософські диспути [16].

Однак між французькими салонами і Бабинською республікою існувала істотна різниця: сутністю перших була поетично-літературна конвенція, а останньої – соціально-побутова сатира. Французькі клуби виникали з потреби «опоетизування» світу, відсилаючи до ідеалів ідеального суспільства, ставали утопіями. Там панував галантно-преціозний стиль. У Бабині ж – воля зміни соціальної реальності, створення «мінісвіту» з власними законами, своєрідної соціальної утопії, де через сміх творилося б нове суспільство [9; 16].

У англійській традиції сміхової культури існували свої альтернативні соціокультурні альтернативи. До них належав Лорд Безладу (Lord of Misrule, у Шотландії – Abbot of Unreason, у Франції – Prince des Sots, тобто Принц дурнів). На посаду Лорда Безладу призначали жеребкуванням під час Різдвяного тижня для проведення Свята Дурнів. Лордом Безладу зазвичай був селянин або піддиякон, призначений відповідальним за різдвяні розваги, які часто включали пияцтво та бурхливі вечірки. Розквіту традиція сягнула в Британії XVI ст. [15, с. 123–145].

У порівнянні з вище наведеними зарубіжними прикладами Бабинська республіка вирізнялася: тривалістю (понад 100 років), більшою інституціоналізацією, міжпоколінневою спадковістю (династія Пшонків трьох поколінь та їхніх близьких і приятелів), інтелектуальним рівнем учасників [1; 10; 11, с. 178–189].

Перспективним є розгляд українського контексту Бабинської республіки. Бабин розташований близько до українських територій. Люблін був важливим польським містом на прикордонні з Руссю в часи Київської держави, Галицького князівства і Руського королівства. У 1244 р. місто на короткий час захопив Данило Романович, а у 1292 р. Люблінську землю зайняв його син король Лев I Данилович, тож до 1302 р. Люблін був частиною Руської держави. У XVI – на початку XVII ст. русини-українці становили важливий сегмент населення Любліна. У 1593 р. при церкві Спаса засновано православне братство за зразком Львівського Успенського, а в 1607 р. – школу. Замкова каплиця св. Трійці розписана фресками, що їх на замовлення короля Владислава II Ягайла виконав руський маляр Андрій перед 1418 роком [25, с. 371–373; 26].

Хоча конкретних імен учасників Бабинської республіки з українських земель знайдено небагато, їхня участь вірогідна з огляду на: мрію засновників про з'їзд шляхти з усієї Польщі та Литви; сеймики в Любліні та Трибунал (1578), що привертали шляхту з різних частин держави [17]. Чи не тому Бабин був мініатюрним відображенням усієї Речі Посполитої [5], де приїжджали протестанти й католики, світські й духовні. Загалом же окремі учасники Бабинської республіки, або ті, кого традиція приписує до неї, мали прямий чи опосередкований стосунок до руських земель. Мішану ідентичність виявляв і Ян Саріуш Замойський, а молоде на той час місто (з 1580 р.) адміністративно належало до Холмської землі Руського воєводства. Звісно, важливим для української культури є учасник бабинських зібрань поет, публіцист, гуманіст Станіслав Оріховський – Роксолан.

Та вірогідно й інші окремі учасники зібрань і урядники Бабинської республіки походили з русько-українських земель. Між ними зокрема в 1621 р. князь Олександр Пронський,

нащадок руського княжого роду, знаний кальвініст [3, с. 71; 31, с. 493]. Також представники з України іноді з'являлися в оповідках бабинян і тому записані в акти. Серед них князі Костянтин і Януш Острозькі, Ян Данилович, батько майбутнього короля Яків Собеський, битва під Хотиним, попи, міщани, селяни [3, с. 52, 48, 72, 73]. Кілька разів у Бабинських актах згадується і Україна (Ukraina) [3, с. 53, 79, 101, 118].

На українських землях не існувало на той час прямих аналогів цього утворення, або ж відомості про такі не збереглися в джерелах. Українська культура мала інші форми сміхової культури – вертеп, інтермедії, бурлеск. Іншою була соціальна база (студенти-бурсаки, козаки vs. шляхта) та драматичні історичні умови. Однак, опис ранньої Бабинської республіки у анналах С. Сарницького несподівано наштовхнув знавця писемних джерел й історика літератури С. Віндакевич на її порівняння з балагульщиною. Остання була рухом шляхетської молоді на Правобережній Україні у 1830–1840-х роках, дуже схожа на пізніші субкультури і контркультури. Тобто, на початку існування Бабинська республіка ще не була формальним об'єднанням. Натомість була своєрідним виявом кресової енергії, було то «досить вільне об'єднання обивательської [шляхетської] молоді, рішучої, яскравої, дотепної і надзвичайно популярної в цій околиці. Бабинчики тиняються по сеймикових заїздах та повітових зібраннях (conventus), і, подібно до пізніших подільських балагулів, задають їм певного шикку і шуму на ярмарках, сусідських зібраннях, хрестинах, похоронах та карнавальних забавах (convivia)» [3, с. 7–8]

Бабин мав виключно толерантне ставлення до альтернативних течій, особливо до найрадикальніших протестантів – братів польських (аріан) [7, с. 156–178; 17]. Вони були почесними гостями, незважаючи на переслідування католиками й протестантами. Толерантність реалізувалася не через доктрину, а через практику – спільні бенкети, літературну творчість, жарти, створюючи простір «толерантності через іронію». На пізньому етапі існування Бабинської республіки можна побачити взагалі риси вільнодумства щодо всіх конфесій, висміювання всіх форм фанатизму, хоч і без відмови від християнської релігії.

Висновки. Бабинська республіка була унікальним соціокультурним утворенням ранньомодерної доби, що функціонувало близько 110 років. Пародійність становила головний принцип її діяльності. В «республіці» пародіювалися: державні структури, соціальні практики і ритуали, соціокультурні стереотипи. За один з головних критеріїв оцінки Бабинської республіки взято еволюцію її ставлення до сарматизму: від критики протосарматизму (1560-ті – 1590-ті) до повної інтеграції в сарматизм (1634–1677). Доведено, що Бабинська республіка являла собою парадоксальне поєднання критики та згодом навіть конформізму – «безпечну критику», що дозволяло шляхті висміювати власні вади без зміни суті станової системи. Український вимір Бабинської республіки полягає у географічній близькості, персональних зв'язках, але також і в бракові прямих аналогів. На відміну від інших європейських аналогів, Бабинська республіка вирізнялася насамперед довшою тривалістю, а також більшою інституціоналізацією та інтелектуальним рівнем учасників.

Література

1. Bartoszewicz K. Rzeczpospolita Babińska. Lwów: Nakładem Redakcyi “Przedświtu”, 1902. 106 s.
2. Kuś A. Rzeczpospolita Babińska – parodia i utopia. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. 2003. T. 47. S. 129–141.
3. Akta Rzeczypospolitej Babińskiej / według oryginalnego rękopisu wydał St. Windakiewicz. Kraków, 1894. 162 s.
4. Tazbir J. Rzeczpospolita babińska w legendzie literackiej. *Przegląd Humanistyczny*. 1972. Nr 3 (90). S. 1–19.
5. Tazbir J. Rzeczpospolita babińska. *Tygodnik Powszechny*. 2007. Nr 51/52.
6. Tazbir J. Kultura szlachecka w Polsce: Rozkwit – upadek – relikty. Warszawa: Wiedza Powszechna, 1979. 312 s.

7. Tazbir J. Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII w. Warszawa: PIW, 1967. 289 s.
8. Tworek S. W kręgu sporów o “Rzeczpospolitą Babińską”. *Rocznik Lubelski*. 1972 [druk 1973]. T. 15. S. 155–168.
9. Buchwald-Pelcowa P. Francuskie i niemieckie echa staropolskiego Babina. *Literatura staropolska i jej związki europejskie* / Red. J. Pelc. Wrocław: Ossolineum–PAN, 1973. S. 123–178.
10. Wojtaszko T. Rzeczpospolita babińska przez wieki i okupacje. Lublin: Retro, 1994. 234 s.
11. Burke P. Popular Culture in Early Modern Europe. 3rd ed. Farnham: Ashgate, 2009. 456 p. [1st ed. New York: Harper & Row, 1978].
12. Bakhtin M. Rabelais and His World / Trans. H. Iswolsky. Bloomington: Indiana University Press, 1984. XXIII, 484 p.
13. Davis N. Z. Society and Culture in Early Modern France. Stanford: Stanford University Press, 1975. 362 p.
14. Le Roy Ladurie E. Carnival in Romans / Trans. M. Feeney. New York: George Braziller, 1979. 426 p.
15. Hutton R. The Rise and Fall of Merry England: The Ritual Year 1400–1700. Oxford: Oxford University Press, 1994. 312 p.
16. Polak A. Rzeczpospolita Babińska a europejskie salony do XVIII wieku. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-a-europejskie-salony-do-xviii-wieku/>
17. Polak A. Rzeczpospolita Babińska – środowisko babińskich “urzędników”. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-srodowisko-babinskih-urzednikow/>
18. Polak A. Rzeczpospolita Babińska – struktura organizacyjna karykaturalnego państwa. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-struktura-organizacyjna-karykaturalnego-panstwa/> (дата звернення: 17.03.2026).
19. Polak A. Rzeczpospolita Babińska a kultura szlachecka. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-a-kultura-szlachecka/>
20. Polak A. Rzeczpospolita Babińska – źródła. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-zrodla/> (дата звернення: 17.03.2026).
21. Polak A. Rzeczpospolita Babińska – chronologia dziejów. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-chronologia-dziejow/>
22. The Republic of Babin. *The Original: A Weekly Miscellany of Humour, Literature, and the Fine Arts*. Ed. by W. J. Thoms. London, 1832. p. 4.
23. Камінський Сулима А. Історія Речі Посполитої як історія багатьох народів, 1505–1795. Громадяни, їхня держава, суспільство, культура. Київ: Наш час, 2011. 263 с.
24. Gloger Z. Babińska rzeczpospolita. *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. T. I. Warszawa: Druk P. Laskauera i W. Babickiego, 1900. S. 89–93.
25. Saładiak A. Pamiątki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce. Warszawa: Burchard Edition, 1993. 511 s.
26. В. К. [Кубійович В.]. Люблін. *Енциклопедія українознавства: Словникова частина*: [в 11 т.]. Т. 4: Перевидання в Україні. Львів, 1994. С. 1392.
27. Rakusa-Suszczewski M. Parodia Rzeczypospolitej. *Wprost*. 41/2003. 12.10.2003. URL: <https://www.wprost.pl/tygodnik/50449/parodia-rzeczypospolitej.html>
28. Pamiętnik Jakuba Pszonki. Z autografu w bibliotece Ossolinskich znajdującego się wydany; Inwentarz skarbu koronnego z roku 1607Lwów: Nakł. Zakładu Nar. im. Ossolinskich, 1874. 99 s.
29. Kacprzak M. Wokół periodyku “Babin na Obcej Ziemi” (1832). Polska kultura dawna w czasopiśmie Wielkiej Emigracji. *Archiwum Emigracji*. 19 październik 2022, s. 225–256. DOI 10.12775/AE.2021-22.015.
30. Skolimowska A. Fikcyjne towarzystwo „oźralców i opilców” (bibones et comedones). Koniec mitu. *Meander*. 2017. Vol. LXXII. S. 25–31.
31. Любашенко В. І. Реформаційний рух. *Історія української культури: у 5 т. Том 2 (Українська культура XIII – першої половини XVII століть)*. Київ: Наукова думка, 2001. С. 491–505.

References

1. Bartoszewicz, K. (1902). Rzeczpospolita Babińska [Babin Republic]. Lwów: Nakładem Redakcyi “Przedświtu”, 106 s. [in Polish].

2. Kuś, A. (2003). Rzeczpospolita Babińska – parodia i utopia [The Babin Republic – a parody and utopia]. *Odrodzenie i Reformacja w Polsce*. T. 47. S. 129–141. [in Polish].
3. Windakiewicz, St. (1894). Akta Rzeczypospolitej Babińskiej [Acts of the Babin Republic] / według oryginalnego rękopisu. Kraków, 162 s. [in Polish].
4. Tazbir, J. (1972). Rzeczpospolita babińska w legendzie literackiej [Babin Republic in literary legend]. *Przegląd Humanistyczny*. Nr 3 (90). S. 1–19. [in Polish].
5. Tazbir, J. (2007). Rzeczpospolita babińska [Babin Republic]. *Tygodnik Powszechny*. Nr 51/52. [in Polish].
6. Tazbir, J. (1979). Kultura szlachecka w Polsce: Rozkwit – upadek – relikty [Noble culture in Poland: Rise – decline – relics]. Warszawa: Wiedza Powszechna, 312 s. [in Polish].
7. Tazbir, J. (1967). Państwo bez stosów: Szkice z dziejów tolerancji w Polsce XVI i XVII w. [A State Without Stakes...]. Warszawa: PIW, 289 p. [in Polish].
8. Tworek, S. (1972). W kręgu sporów o “Rzeczpospolitą Babińską” [In the circle of disputes...]. *Rocznik Lubelski*. T. 15. S. 155–168. [in Polish].
9. Buchwald-Pelcowa, P. (1973). Francuskie i niemieckie echa staropolskiego Babina... Wrocław: Ossolineum–PAN. S. 123–178. [in Polish].
10. Wojtaszko, T. (1994). Rzeczpospolita babińska przez wieki i okupacje. Lublin: Retro, 234 s. [in Polish].
11. Burke, P. (2009). *Popular Culture in Early Modern Europe*. 3rd ed. Farnham: Ashgate, 456 p. [in English].
12. Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World*. Bloomington: Indiana University Press, 484 p. [in English].
13. Davis, N. Z. (1975). *Society and Culture in Early Modern France*. Stanford: Stanford University Press, 362 p. [in English].
14. Le Roy Ladurie, E. (1979). *Carnival in Romans*. New York: George Braziller, 426 p. [in English].
15. Hutton, R. (1994). *The Rise and Fall of Merry England: The Ritual Year 1400–1700*. Oxford: Oxford University Press, 312 p. [in English].
16. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska a europejskie salony do XVIII wieku. Retrieved from: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-a-europejskie-salony-do-xviii-wieku/>
17. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska – środowisko babińskich “urzędników”. URL: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-srodowisko-babinskih-urzednikow/>
18. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska – struktura organizacyjna karykaturalnego państwa. Retrieved from: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-struktura-organizacyjna-karykaturalnego-panstwa/>
19. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska a kultura szlachecka. Retrieved from: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-a-kultura-szlachecka/>
20. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska – źródła. Retrieved from: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-zrodla/>
21. Polak, A. (n.d.). Rzeczpospolita Babińska – chronologia dziejów. Retrieved from: <https://teatrnn.pl/leksykon/artykuly/rzeczpospolita-babinska-chronologia-dziejow/>
22. Thoms, W. J. (1832). *The Republic of Babin. The Original: A Weekly Miscellany of Humour, Literature, and the Fine Arts*. London. p. 4. [in English].
23. Kamynskyi Sulyma, A. (2011). *Istoriia Rechi Pospolytoi yak istoriia bahatokh narodiv...* Kyiv: Nash chas, 263 s. [in Ukrainian].
24. Gloger, Z. (1900). Babińska rzeczpospolita. *Encyklopedia staropolska ilustrowana*. T. I. Warszawa. S. 89–93. [in Polish].
25. Saładiak, A. (1993). *Pamiętki i zabytki kultury ukraińskiej w Polsce*. Warszawa: Burchard Edition, 511 s. [in Polish].
26. Kubiiovych, V. (1994). *Liublin [Lublin]*. *Encyklopediia ukrainoznavstva*. T. 4. Lviv. S. 1392. [in Ukrainian].
27. Rakusa-Suszczewski, M. (2003). *Parodia Rzeczypospolitej*. *Wprost*. 41/2003. 12.10.2003. Retrieved from: <https://www.wprost.pl/tygodnik/50449/parodia-rzeczypospolitej.html>

28. Pszonka, J. (1874). Pamiętnik Jakuba Pszonki... Lwów: Ossolineum, 99 s. [in Polish].
29. Kacprzak, M. (2022). Wokół periodyku “Babin na Obcej Ziemi” (1832). *Archiwum Emigracji*. S. 225–256. DOI: 10.12775/AE.2021-22.015. [in Polish].
30. Skolimowska, A. (2017). Fikcyjne towarzystwo „oźralców i opilców”... *Meander*. Vol. LXXII. S. 25–31. [in Polish].
31. Liubashchenko, V. I. (2001). *Reformatsiinyi rukh. Istoriiia ukrainskoi kultury*. T. 2. Kyiv: Naukova dumka. S. 491–505. [in Ukrainian].

Дата першого надходження статті до видання: 22.02.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 18.03.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 26.05.2026

Стаття поширюється на умовах ліцензії відкритого доступу (CC BY 4.0)